

УДК 316

Сальнікова, С., Мурадян, О., Яшкіна, Д. (2021). Міжнародні макросоціальні показники: потенціал соціологічної компаративістики. *Соціологічні студії*, 2 (19), 63–78. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2021-02-63-78>

Міжнародні макросоціальні показники: потенціал соціологічної компаративістики

Світлана Сальнікова –
кандидат соц. наук, доцент кафедри
методології та методів соціологічних
досліджень, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка,
Україна

Svitlana Salnikova –
PhD in Sociology, Associate Professor,
Department of Methodology and Methods
of Sociological Research, Taras
Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine.
E-mail: sv.salnikova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6368-9480>

Олена Мурадян –
кандидат соц. наук, доцент, декан
соціологічного факультету,
Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна, Україна

Olena Muradyan –
PhD in Sociology, Associate Professor,
Dean of the School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Ukraine
E-mail: o.s.muradyan@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0990-9635>

Дар'я Яшкіна –
аспірантка кафедри політичної
соціології соціологічного факультету
ХНУ імені В. Н. Каразіна

Daria Yashkina –
PhD student in Sociology, School
of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv
National University, Kharkiv, Ukraine
Email: yashkinadarya96@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4454-4555>

DOI: 10.29038/2306-3971-2021-02-63-78

Received: October, 2021
1st Revision: November, 2021
Accepted: November, 2021

У статті продовжено розгляд низки ініційованих міжнародними інституціями проєктів, які є джерелом системи показників для порівняльного вивчення суспільств на глобальному рівні, а також розширюють спектр методичних й аналітичних інструментів у соціології. Дослідницька розвідка є змістовим продовженням статті з аналізу міжнародних макросоціальних показників як аналітичних інструментів у соціології, вони поєднані актуальністю та обґрунтуванням окремих положень і повинні розглядатися в сукупності. Виокремлені авторами обмеження під час використання даних міжнародних порівняльних проєктів (порівнюваність, інтерпретація й рейтингування) отримують додаткові інтерпретації, спричинені різною кількістю країн-учасниць, проєктів через пандемію коронавірусу, а також темпоральними змінами в структурі показників.

Продemonстровано обчислення індексів, візуальні відмінності даних у темпоральному та просторовому вимірах. Ця частина дослідження, аналогічно до попередньої, також акумулює достатній обсяг електронних посилань про міжнародні проєкти в межах одного джерела. Потрібно зауважити, що кількість і тематична варіативність міжнародних макросоціальних показників не вичерпується цим дослідженням.

Ключові слова: відкриті дані, вторинні дані, індекс, міжнародний проєкт, порівняльний аналіз.

Salnikova Svitlana, Muradyan Olena, Yashkina Daria. International Macrosocial Indicators: Potential of Sociological Comparative Studies. The article continues to consider a number of projects initiated by international institutions, which are a source of a system of indicators for the comparative study of societies at the global level, as well as expand the range of methodological and analytical tools in Sociology. Research exploration is a substantive continuation of the article «International Macrosocial Indicators as Analytical Tools in Sociology», published in issue 2 2020 of the journal Sociological Studies; both articles are combined with the relevance and justification of individual provisions and should be considered together. In this article, the authors' limitations on the use of data from international comparative projects (comparability, interpretation and ranking) receive additional interpretations caused by the different number of countries participating in the coronavirus pandemic situation, as well as temporal changes in the structure of indicators. As part of the practical need to apply these projects (the teaching of disciplines related to comparative sociology) the authors recommend to pay attention to the factor of the coronavirus pandemic.

The authors demonstrate the calculation of indices, visual differences in data in temporal and spatial dimensions. This part of the study, like the previous one, also accumulates a sufficient amount of electronic links to international projects within a single source. It is worth noting that the number and thematic variability of international macrosocial indicators is not limited to this study either.

Key words: open data, secondary data, index, international project, compare analysis.

ВСТУП

Ця дослідницька розвідка є змістовним продовженням статті під назвою «Міжнародні макросоціальні показники як аналітичні інструменти в соціології», опублікованої в цьому журналі наприкінці минулого року (Сальнікова, Мурадян, Сидоров, 2020). Кількість міжнародних проєктів є в достатньому обсязі, тож автори ще в попередньому доробку зазначили невичерпність теми в межах однієї публікації й перспективу її доопрацювання. Власне, актуальність дослідження є незмінною, додається один важливий нюанс: пандемія коронавірусу обмежила участь країн у деяких проєктах, і це становить додатковий методологічний інтерес у частині інтерпретації даних. Серед представлених проєктів є й такі, які тривалий час перебувають у методологічному пошуку. Тож історія проєкту демонструє варіативність побудови індексів.

Мета цієї статті – представлення міжнародних проєктів, які продукують макросоціальні показники, у т. ч. таких, які демонструють варіативність підходів і на реалізацію яких повпливала пандемія коронавірусу.

1. МІЖНАРОДНІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ІНІЦІЙОВАНІ НИМИ ПРОЕКТИ

Розглянемо почергово міжнародні інституції та основні їх проєкти в порядку, представленому в табл. 1 додатка.

1.1. Центр систематичного миру (*The Center for Systemic Peace*)

Заснований у 1997 р. Центр займається інноваційними дослідженнями проблем політичного насильства та глобальним системним аналізом. Центр підтримує наукові дослідження й проєкти в багатьох проблемних сферах. Одним із найбільш масштабних є проєкт Polity. Від його початку метою було відстежування переходів від автократичних режимів до більш демократичних моделей влади у світі¹. Наприкінці 90-х років Polity став основним джерелом даних у проєкті глобального аналізу State Failure Task Force, який виступав його основним спонсором (проте у 2020 р. State Failure Task Force припинив фінансування Polity, що призупинило перегляд політичних систем для випуску нової версії проєкту – Polity 5. Так, у 2020 р. випущено «гібридну» версію проєкту, яка включала дані 74 із 167 країн). Загалом, Polity – політологічна база даних, що об'єднує декілька індексів, найбільш актуальна версія проєкту Polity V охоплює історичний проміжок часу з 1800 по 2018 рр. у 167 країнах світу (Marshall, Gurr, 2020).

Доступ до бази даних у форматах .sav та .xls є відкритим і перебуває на сайті Центру систематичного миру (*INSCR data – Polity5: Regime Authority Characteristics and Transitions Datasets*). Основним індексом бази даних (і таким, що найчастіше використовується в дослідженнях) є індекс інституційної демократії (також індекс політичного режиму).

¹Див.: <https://www.systemicpeace.org/csprandd.html>

1.1.1. Індекс інституційної демократії та Polity I-V

Індекс характеризує режим, аналізуючи наявність певних інститутів та їх стану. Режим політії вимірюється за такими параметрами, як конкретність і відкритість інститутів, наявність інституціональних стримувань виконавчої влади, канали вільної та рівної політичної участі населення. За цими параметрами, але різними критеріями, вимірюється демократичність (DEMOC) й автократичність (AUTOC) режиму.

DEMOC – одинадцятибальна шкала (0–10) за такими складовими частинами: конкурентоспроможність політичної участі, відкритість та конкурентоспроможність найму виконавчої влади, а також обмеження для голови виконавчої влади з використанням (кожна змінна має певні ваги). Індекс Polity обчислюється шляхом інтеграції коефіцієнтів демократії й автократії.

На сьогодні існує п'ять варіацій індексу. Перший індекс Polity сформований Т. Гаром у 1972 р. та описував різкі інституційні перетворення (являв собою перелік показників розвитку держав). Polity II, розроблений у 1980-х рр., демонстрував три індикатори для політичних систем у певний рік (демократій, автократій, анократій). Polity III, розроблений у середині 90-х років, розглядав інституційні зміни в контексті не років, а режимів, а четверта версія індексу, найуживаніша наразі, надає дані і за роком, і за політичним режимом (Яковлев, Гуменюк, 2012). Як уже зазначалося, існує й Polity V, але застосовна лише для близько половини країн з досліджуваних проектом. На рис. 1 представлено те, як змінювалися тенденції щодо політичних режимів 167 країн упродовж досліджуваного періоду.

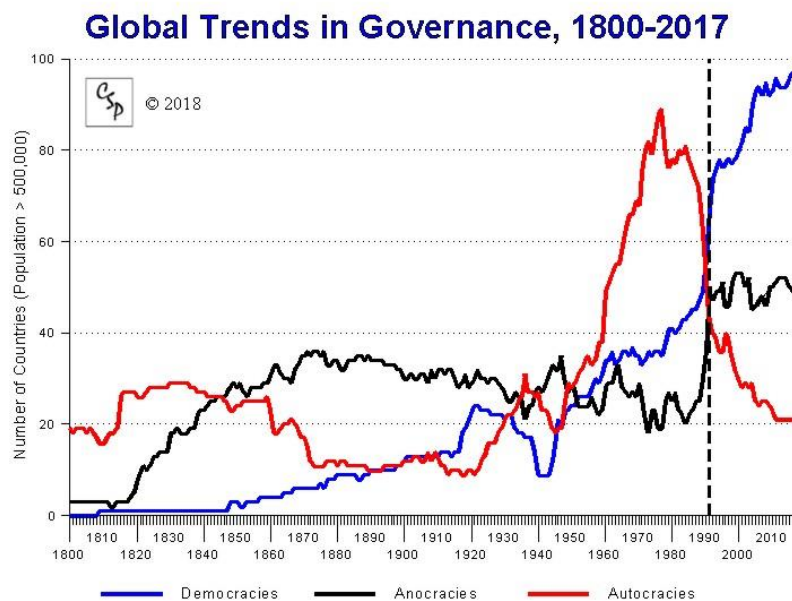

Рис. 1. Глобальні тренди політичних режимів, 2018

Source: <http://www.systemicpeace.org/polityproject.html>

1.2. Всесвітній економічний форум (World Economic Forum)

Організація існує з 1971 р. та залучає провідних політичних, ділових, культурних й інших лідерів суспільства до формування глобального, регіонального та галузевого порядку денного в економіці й поза нею. У 2004 р. Форумом розроблено Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), який ранжує країни за рівнем спроможності забезпечення високого рівня благополуччя своїх громадян, індекс обчислюється щороку. Актуальна версія індексу (GCI 4.0) складається з оцінки 98 показників. Дані, які використовуються для обчислення індексу: статистичні дані, надані міжнародними організаціями й іншими зовнішніми джерелами (для 54 показників) й опитування думки керівників Світового економічного форуму (для 44 показників). Принципами відбору даних є адекватне відображення концепції, надійність даних, можливість оновлення даних,

охоплення та досяжність щонайменше 75 % країн, для яких розраховується індекс (на сьогодні індекс охоплює 141 державу). Опитування керівників уключає 80 питань, оцінювання яких відбувається за шкалою від 1 до 7. Показники згруповано у 12 «стовпів», які розподілено на чотири категорії:

- 1) створення сприятливого середовища – інститути, інфраструктура, використання інформаційно-комунікаційних технологій, макроекономічна стабільність;
- 2) людський капітал – здоров'я, навички та вміння;
- 3) ринки – товарний ринок, ринок праці, фінансова система, розмір ринку;
- 4) екосистема інновацій – діловий динамізм, інноваційний потенціал.

Обчислення: кожен із 98 індикаторів визначається через перетворення його оцінки в «бал прогресу» (діапазон 0–100), їх нормалізація заснована на підході min-max. Нормалізовані бали об'єднуються для отримання балів за компонентами (середня арифметична). Формула обчислення має такий вигляд:

$$score_{i,c} = \underbrace{\left(\frac{value_{i,c} - wp_i}{frontier_i - wp_i} \right)}_{\alpha} \times 100,$$

де $value_{i,c}$ – вихідне значення країни c для показника i ; wp_i (найгірша продуктивність) – це значення, за якого або нижче якого оцінка дорівнює 0; $frontier_i$ – ідеальне значення.

Якщо значення $value_{i,c}$ нижче ніж wp_i , то його значення дорівнює 0, якщо $value_{i,c}$ – вище від граничного значення, то його оцінка – 100. У випадку, коли вище значення показника відповідає нижчій оцінці (наприклад випадки тероризму), нормалізована оцінка становить 100-. «Оцінка прогресу» демонструє рівень країни відносно межі, установленної у 2018 р., та інформує, у якому напрямку країна «рухається» з плином часу¹.

Останнє оновлення світового рейтингу відбулось у звіті «The Global Competitiveness Report 2019», очолювали рейтинг такі країни, як Сингапур, Сполучені Штати Америки, Гонконг, Нідерланди, а завершували – країни Африки (переважно розміщені на південь від Сахари): Чад, Ємен, Конго.

Осередком, котрий допомагає збирати дані в Україні, є Центр соціальних й економічних досліджень – CASE Україна²; центр щороку організує опитування 100 (92 у 2020 році) керівників українських підприємств. Відповідно до даних рейтингу, Україна впродовж останніх років посідає 81 (2018 р.) – 85 (2019 р.) місце (труднощі щодо зіставлення даних виникають через оновлення логіки обчислення індексу та різної кількості оцінюваних країн, проте місце в рейтингу коливається в третій чверті). Найсильніші конкурентні сторони України: розвиток інфраструктури та навички, якими володіє населення. Найуразливішими сторонами є фінансова система та інноваційний потенціал (див. рис. 2).

У 2020 р. в щорічному звіті глобальної конкурентоспроможності порівняння за індексом конкурентоспроможності було призупинено, аби зосередитися на розгляді того, яким чином економіки повинні трансформуватися й відроджуватися в економічно нестабільні часи та як країни переробляють свої економічні системи з метою підвищення людського розвитку (Schwab, Zahidi, 2020). На сайті Міжнародного економічного форуму можна знайти інтерактивні карти та інфографіку стосовно кожної країни у 2018 р.

1.3. Міжнародна НПО «Репортери без кордонів» (*Reporters Without Borders*)

Незалежна НПО заснована у Франції в 1985 р. та зараз є однією з найвпливовіших організацій із захисту й просування свободи інформації. Організація має статус консультативної при ООН, ЮНЕСКО, Раді Європи та ін., а її кореспонденти охоплюють 130 країн світу. Також організація має свої відділення в 10 містах, таких як Брюссель, Вашингтон, Берлін, Туніс та ін., тобто охоплює майже всі частини світу³. У 2002 р. організацією створено Індекс свободи преси (Worldwide Press Freedom Index). Самі засновники вважають індекс важливим інструментом пропаганди свободи

¹Див.: <https://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/appendix-c-the-global-competitiveness-index-4-0-methodology-and-technical-notes/>

²Див.: <https://case-ukraine.com.ua/projects/zvit-pro-globalnu-konkurentospromozhnist/>

³Див.: <https://rsf.org/en/presentation>

слова (через публічне порівняння країн, та принцип наслідування між державами) і зауважують, що індекс не ранжує державну політику та не відображає якість журналістики в країнах чи регіонах, проте може слугувати важливим джерелом для дослідників як політичної сфери, так і соціальної. Індекс на сьогодні охоплює 180 країн та ранжує їх за рівнем свободи ЗМІ (включає в себе плюралізм ЗМІ, незалежність, якість законодавчої бази, безпека представників ЗМІ).

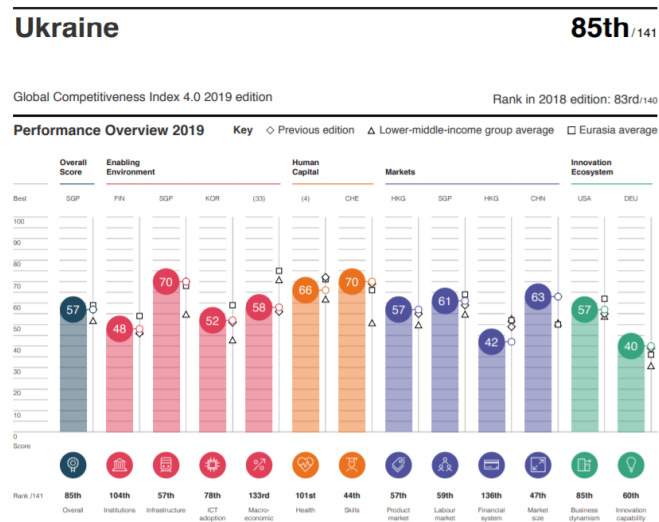

Рис. 2. Індекс глобальної конкурентоспроможності, Україна 2019
Source: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2019>

Для формування індексу дані збираються як якісні (опитування експертів), так і кількісні (статистичні дані щодо актів насильства стосовно представників ЗМІ). Розроблена для експертів анкета складається з 87 питань за такими критеріями: 1) плюралізм; 2) незалежність ЗМІ; 3) медіасередовище та самоцензура; 4) законодавча база; 5) прозорість; 6) якість інфраструктури, що забезпечує діяльність журналістів. Анкета (має переклад 20-ма мовами) розсилається експертам у кожній досліджуваній країні («Репортери без кордонів» самостійно відбирають експертів, проте всі експерти мають належати до таких сфер: журналістика, юридична справа у сфері ЗМІ, дослідники або інші фахівці ЗМІ). Статистичні дані дають можливість для розрахунку такого елементу індексу, як 7) репресії.

Індекс обчислюється за шкалою від 0 до 100 (де 0 – максимальний рівень свободи, 100 – мінімальний). Потрібно відзначити, що індекс для країн обчислюється двічі: 1 – без урахування показника «репресії»; 2 – урахувуючи показник репресії. Фінальна рейтингова оцінка – найвища серед отриманих двох. Автори пояснюють це тим, що такий спосіб підрахунку дає змогу не опинитись у ситуації, де країна підіймається в рейтингу, якщо в неї мало репресій (тому що це можливо як у країнах із високим рівнем свободи преси, так і в тих, де контроль за пресою настільки жорсткий, що його просто бояться порушувати).

Обчислення індексу¹:

1. Індекс без урахування репресій:

$$SCOA = \frac{1}{3} \cdot scorePlur + \frac{1}{6} \cdot (scoreInd + scoreEA + scoreCL) + \frac{1}{12} \cdot (scoreTra + scoreInf)$$

де *ScorePlur* – показник плюралізму; *ScoreInd* – показник незалежності; *ScoreEA* – показник середовища та самоконтролю; *ScoreCL* – показник якості законодавчої бази; *ScoreTra* – показник прозорості; *ScoreInf* – показник якості інфраструктури.

¹ Див.: <https://rsf.org/en/detailed-methodology>

2. Індекс з урахуванням репресій:

$$SCOB = \frac{1}{5} \cdot scoreExa + \frac{4}{15} \cdot scorePlur + \frac{2}{15} \cdot (scoreInd + scoreEA + scoreCL) + \frac{1}{15} \cdot (scoreTra + scoreInf)$$

де *ScoreExa* – показник репресій, решта – подані вище.

Отже, складається рейтинг держав за рівнем свободи преси, який опублікований на сайті організації «Репортери без кордонів» та відображається на інтерактивній мапі (рис. 3): кольором позначені країни з більшим рівнем свободи преси (білий, жовтий), проблемні держави (помаранчевий, червоний) і країни з дуже низьким рівнем свободи преси (чорний).

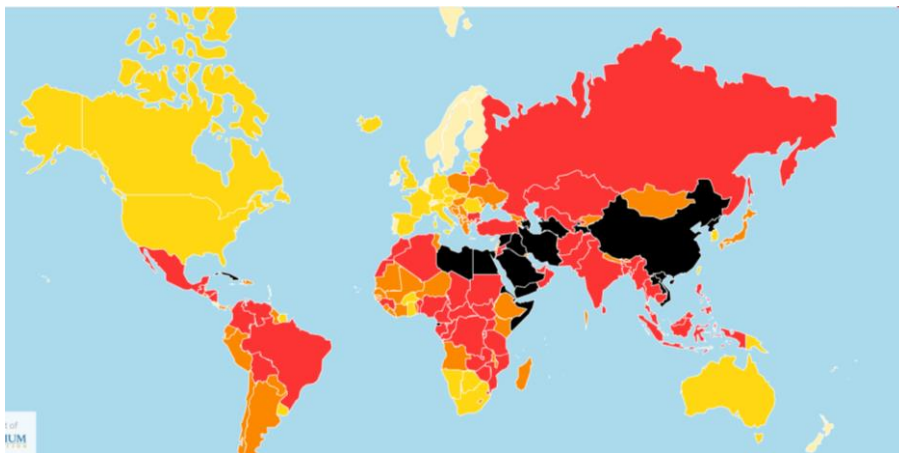

Рис. 3. Світова мапа індексу свободи преси, 2021
Source: <https://rsf.org/en/ranking>

У 2021 р. рейтинг очолюють такі країни, як Норвегія, Фінляндія, Швеція, а завершують цей перелік Туркменістан, Північна Корея та Еритрея. Україна посіла 97 місце в рейтингу, що на одне місце нижче за 2020 р. (проте у 2013 р. Україна посідала 126 місце). За рік у державі не зафіксовано жодного випадку вбивств журналістів.

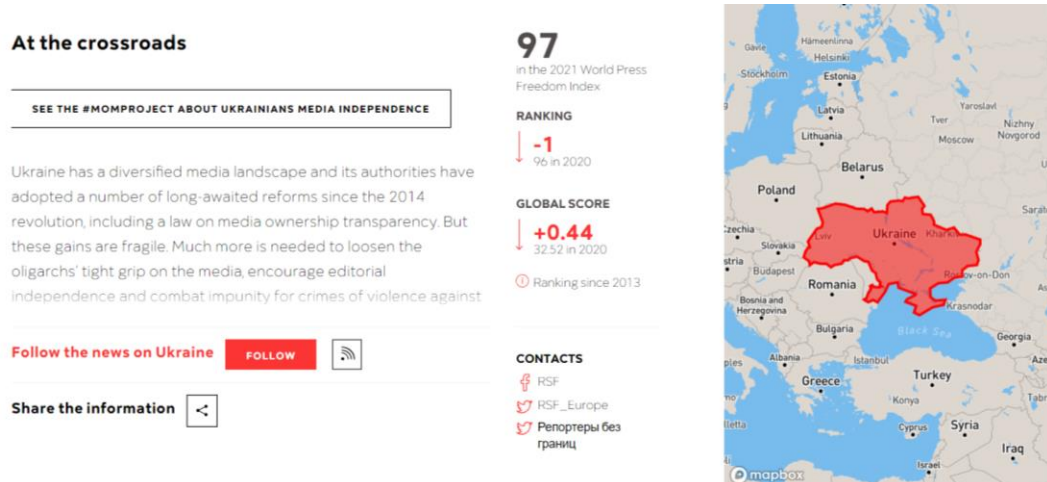

Рис. 4. Індекс свободи преси. Україна, 2021.
Source: <https://rsf.org/en/ukraine>

В Україні «Репортери без кордонів» співпрацюють з Інститутом масової інформації¹, спільно з яким також заснували український осередок глобального проєкту «Моніторинг медіа-власності», який є базою власників ЗМІ у різних країнах світу².

1.4. Фонд Бертельсмана (*Bertelsmann foundation*)

Заснований у 1977 р. у Німеччині фонд вивчає та просуває процеси реформ і принципи підприємницької діяльності для побудови суспільства, що орієнтоване на майбутнє. У 2003 р. вперше опубліковано Індекс трансформації Бертельсмана³ (*Bertelsmann Transformation Index*), відтоді індекс публікувався раз на два роки (останнє оновлення індексу відбулося у 2020 р.). Індекс вимірює й порівнює з-поміж 137 країн процеси трансформації в сторону демократії та намагається виявити ефективні стратегії для керування змінами. Індекс складається з двох первинних індексів – *індексу статусу* й *індексу керування*. Перший вимірюється у двох напрямках – політична трансформація та економічна трансформація. У сукупності ці напрями демонструють, де кожна зі 137 країн перебуває на шляху до демократії. Політична трансформація вимірюється за 5-ма критеріями, що виведені з 18 питань, уключають у себе оцінку монополії влади на насильство, оцінку верховенства права, демократичної консолідації, соціального капіталу тощо. Економічна трансформація вимірюється за 7-ма критеріями, що виведені з 14 питань, котрі включають економічні показники, регуляторність і конкурентність політики, а також елементи соціальної інтеграції: мережі соціального захисту, рівність можливостей та сталість. А індекс керування зазначає якість політичного лідерства, за допомогою якого здійснюються процеси трансформації, та складається з п'яти критеріїв, що засновані на 20 показниках. В індексі керування увагу приділено таким елементам, як сприяння політики розвитку й трансформації, оцінювання політики реформ, послідовність дій держав у досягненні цілей. Індекс керування враховує те, що на якість трансформації впливають структурні обмеження, тобто враховують складні умови та недостатність ресурсів у заданій країні.

Потрібно відзначити, що існують певні обмеження щодо відбору країн, для яких розраховується індекс. Так, у проєкті не беруть участі:

А) країни, які можуть вважатися консолідованими демократичними системами; так, індекс трансформації виключає держави, що були членами Організації економічної співпраці та розвитку 1989 р.;

Б) малі країни, тобто держави з населенням менше ніж 1 млн (виключення – Бутан, Джибуті й Чорногорія).

Дані для індексу збирають за допомогою експертного опитування (оцінки переводяться в числові рейтинги та проходять багатоступінчасту перевірку для організації зіставності як у межах одного, так і між різними регіонами). Із метою максимального виключення суб'єктивного фактора кожна країна поетапно розглядається двома експертами (зазвичай, участь у дослідженні країни беруть один місцевий та один іноземний експерт). Після експертних оцінок (за критеріями від 0 до 10) вони переглядаються регіональними координаторами.

Обчислення індексів. *Індекс статусу* обчислюють як середнє арифметичне балів політичної та економічної трансформації, кожен із яких визначають як середнє його показників. *Індекс керування* складається з середнього бала критеріїв ефективності відповідно до заданого рівня складності.

Індекси не агрегуються до одного загального індексу та розглядаються окремо. Так, у 2020 р. перше місце в рейтингу індексу статусу посідала Чеська Республіка, а останнє – Сомалі. У той час як у рейтингу індексу керування Чеська Республіка стала 7-ю, а Сомалі – 127-ю. Україна, за даними 2020 р., перебуває на 30 місці за індексом статусу та 44 – за індексом керування; на сайті проєкту можна сформувати інфаграфіку за індексами кожної країни (див. рис. 5).

1.5. Університет Хельсінкі у Фінляндії (*University of Helsinki, Finland*)

Це провідна організація з вимірювання індексу демократизації (*Index of Democratization, ID*). Досліджуючи демократію та процеси демократизації й охоплюючи період із 1810 по 2018 р. у

¹ Див.: <https://imi.org.ua/infographics>

² Див.: <http://ukraine.mom-rsf.org/ua/>

³ Див.: <https://bti-project.org/en>

195 країнах, доктор політології Т. Ванханен (2005) вивів універсальну формулу для визначення ступеня демократизації держави:

$$ID = (P * C) \backslash 100,$$

де *P (Participation)* – показник участі, визначається як відсоток тих, хто голосував на виборах, по відношенню до загальної кількості населення; *C (Competition)* – показник конкуренції, обчислюється як відсоток голосів або місць у парламенті, які отримали всі партії, окрім партії-лідера.

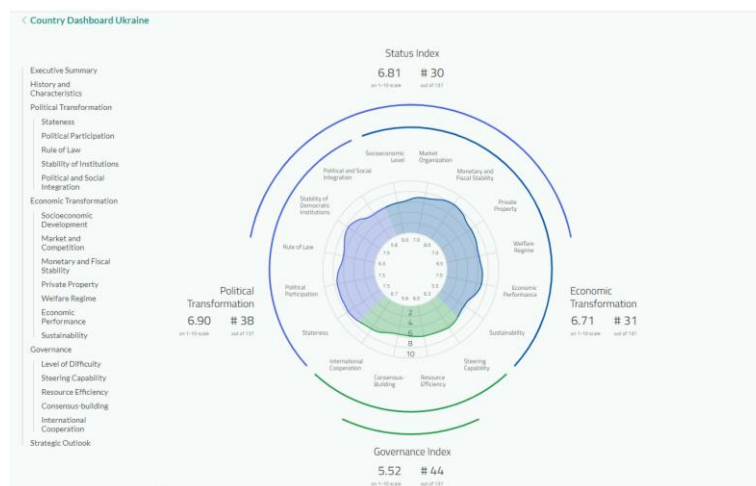

Рис. 5. Індекс трансформації Бертельсмана, Україна, 2020

Source: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/UKR>

Автор формули зазначає необхідні мінімальні значення кожного показника ($ID=5\%$, $P=10\%$, $C=30\%$). На основі статистичних даних можна розрахувати показники самотужки, проте треба зауважити про значні його доповнення¹. Так, наприклад, усенародні референдуми підвищують значущість показника участі до 5 %, а регіональні – на 1 % за рік, у якому вони проводяться, у сумі референдуми можуть підвищити показник участі до 30 % за рік. Сума сукупного ступеня участі не може перевищувати 70 %².

Дослідження зберігається у відкритому доступі на сайті Архіву даних соціальних наук Фінляндії. Дослідження не передбачало щорічного оновлення і є завершеним повноцінним набором даних. У 2018 р. досліджувалося 180 країн, серед яких – й Україна, Індекс її демократії на той момент становив 23,5, а найвищий показник серед досліджуваних країн мала Бельгія – 47,7 (Vanhanen, 2021).

1.6. Неурядова некомерційна організація «Freedom House»

Одна з найстаріших організацій, що підтримує розвиток демократії по всьому світі, розпочала свою діяльність у США в 1941 р. (передусім для боротьби з фашизмом у Другій світовій війні). У 1973 р. «Freedom House» виступив зі звітом «Свобода у світі» з оцінкою країн світу та їхнім ранжуванням як «свобідних», «частково свободних» або «несвобідних»³.

1.6.1. «Свобода у світі» («Freedom in the World»)

Звіт став щорічним глобальним та впливовим звітом про політичні права та громадянські свободи; сам звіт, його методологія й ідея засновані на Загальній декларації прав людини, ухваленій ООН у 1948 р. У 2021 р. Звіт охопив 195 країн, у його оцінці взяли участь понад 125 аналітиків і близько 40 консультантів. Джерелами інформації для аналізу слугують новини, академічний аналіз, звіти неурядових організацій, індивідуальні професійні контакти, дослідження на місцях.

¹ Див.: Measures of Democracy 1810–2018 [codebook]. Finnish Social Science Data Archive [producer and distributor], 2021

² Див.: https://services.fsd.tuni.fi/catalogue/FSD1289?tab=description&lang=en&study_language=en

³ Див.: <https://freedomhouse.org/about-us/our-history>

Обчислення: оцінка свободи у світі вимірюється на двох рівнях – score і status. Оцінка (score) складається із сукупності балів за 10-ма показниками політичних прав та 15 – громадянських свобод. Кожний показник оцінюється від 0 до 4 балів, де 4 – найвищий ступінь свободи. Відповідно, максимальна оцінка свободи в країні – 100 (40 – політичні права, 60 – громадянські свободи). Статус (status) – вимірюється за допомогою зваженого зіставлення сукупного бала за політичні права й сукупного бала за громадянські свободи. Так, виокремлюється три статуси країн: «вільна», «частково вільна», «не вільна» (див. рис. 6).

Status		Political Rights score						
		0-5*	6-11	12-17	18-23	24-29	30-35	36-40
Civil Liberties score	53-60	PF	PF	PF	F	F	F	F
	44-52	PF	PF	PF	PF	F	F	F
	35-43	PF	PF	PF	PF	PF	F	F
	26-34	NF	PF	PF	PF	PF	PF	F
	17-25	NF	NF	PF	PF	PF	PF	PF
	8-16	NF	NF	NF	PF	PF	PF	PF
	0-7	NF	NF	NF	NF	PF	PF	PF

Рис. 6. Обчислення Статусу свободи країн у звіті «Свобода у світі»*, 2021

Source: <https://freedomhouse.org/about-us/our-history>

* F – вільна; PF – частково вільна; NF – не вільна.

Розробники зазначають, що статус «вільна» не означає, що країна чи території повністю свободні, а лише означає, що країна має більше свободи, порівняно з іншими. Також треба відзначити, що статуси мають досить широкий діапазон визначення, тож країни, що належать до одного статусу, можуть досить суттєво різнитися¹.

Останній звіт зазначає, що 2020 р. – 15-й рік зниження глобальної свободи. Україна має статус «частково вільної» країни (60 зі 100 балів) (рис. 7).

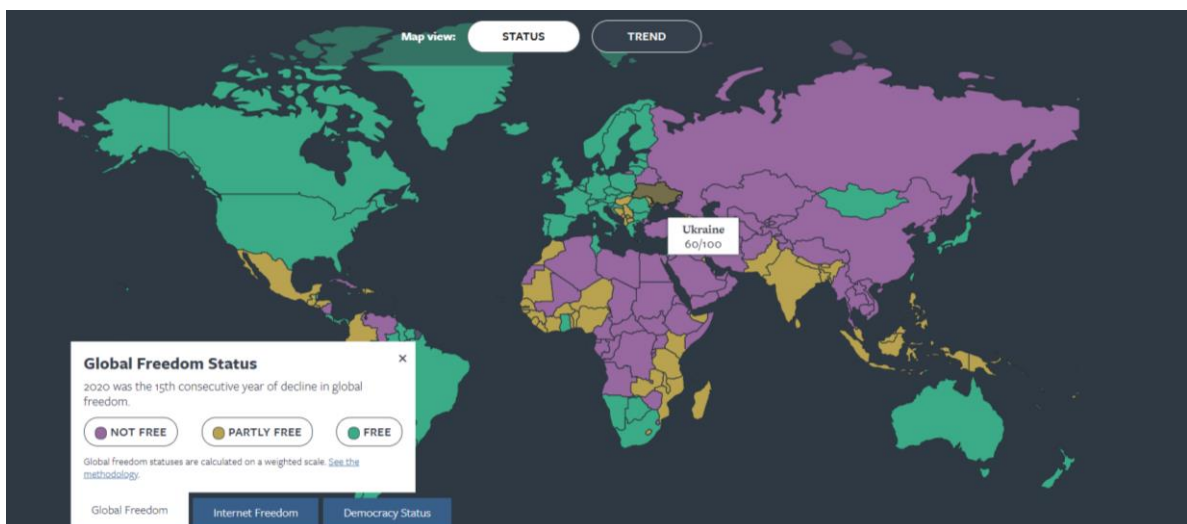

Рис. 7. Світова мапа Глобального статусу свободи, 2021

Source: <https://freedomhouse.org/about-us/our-history>

¹ Див.: <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>

1.6.2. «Країни на роздоріжжі» («Countries at the Crossroads»)

Це щорічний аналіз діяльності урядів у 70-ти стратегічно важливих країнах, які перебували «на перехресті» у визначенні свого політичного майбутнього (2004–2012). Метою аналізу було виявлення прогресивних і слабких сторін урядів задля пошуку рішень шляхом дипломатичних зусиль, допомоги в проведенні референдумів тощо. Аналіз проводився в 4-х областях: підзвітність уряду та суспільна думка, громадянські свободи, верховенство закону, боротьба з корупцією й прозорість. Рейтинги країн формуються з експертних оцінок: експерти оцінюють від 0 до 7 (де 7 – найвища оцінка) 75 індикаторів, оцінки об'єднуються в 17 категорій, які об'єднуються в чотири зазначені тематичні блоки. На рис. 8 зображено розподіл за чотирма тематичними блоками в одному з регіонів Африки.

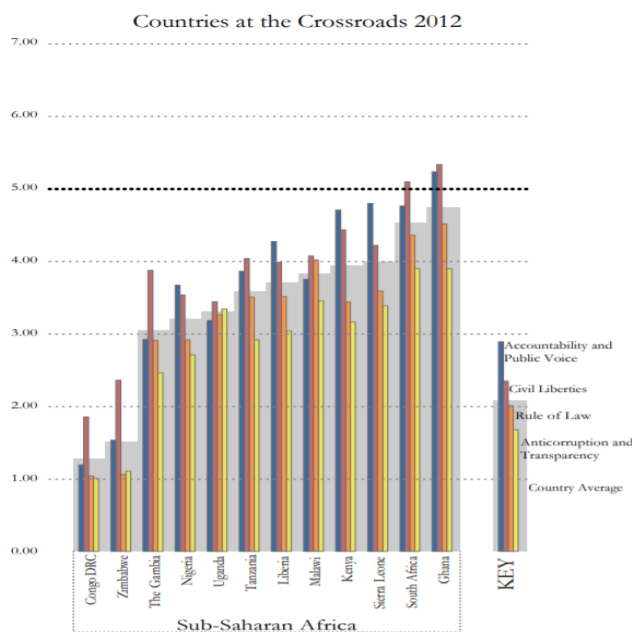

Рис. 8. Країни на роздоріжжі, 2012

Source: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Countries_at_the_Crossroads_2012_Booklet.pdf

1.6.3. «Перехідні нації» («Nations in Transit»)

Започатковане в 1995 р. дослідження¹ вимірює стан демократії в 29 країнах, які перебувають у перехідному стані (географічне положення від Центральної Європи до Центральної Азії). Оцінка проводиться експертами; як і для інших своїх рейтингів «Freedom House» долучає до оцінювання незалежних дослідників з академічної сфери, журналістів, представників громадянського суспільства для формування звіту за кожною країною. Первинні звіти відправляються на рецензування у відповідні країни (від 3 до 6-ти рецензентів). Рейтинг демократії обчислюється за 7-ма категоріями, які є інституціональним фундаментом ліберальної демократії: виборні державні інститути, невиборні державні інститути та невиборні недержавні інститути. Оцінка кожної категорії має діапазон від 1 до 7 (де 7 – найвищий рівень демократії), у 2020 р. шкала була переведена у 100-бальну (де 100 – найвищий рівень демократії). У кожному звіті за країнами оцінюються:

- національно-демократичне керування – демократичність системи, незалежність, ефективність, підзвітність законодавчої та виконавчої гілок влади;
- виборний процес вивчає національні вибори та участь населення в політичному процесі;
- громадянське суспільство – організаційний потенціал й фінансова стійкість громадянського сектору;

¹ Див.: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>

- незалежні ЗМІ – стан свободи преси;
- місцеве демократичне керування – децентралізація влади;
- судова система та незалежність – захист прав людини, незалежність судової системи;
- корупція – суспільне сприйняття корупції, бізнес-інтереси посадових осіб, ефективність антикорупційних ініціатив.

Обчислення проводиться шляхом вирахування середнього арифметичного за зазначеними показниками.

Ранжування рейтингу є таким: 5,01–7,00 – консолідована демократія, 4,01–5,0 – полуконсолідована демократія, 3,01–4,0 – перехідні чи гібридні режими, 2,01–3,0 – полуконсолідовані авторитарні режими, 1,00–2,00 – консолідовані авторитарні режими¹. Інтерактивна карта, представлена на сайті «Freedom House», відображає не лише поточний стан демократії в країнах, але й тенденції та зміни (наприклад, Україна, порівняно з минулим роком, утратила один бал) (рис. 9).

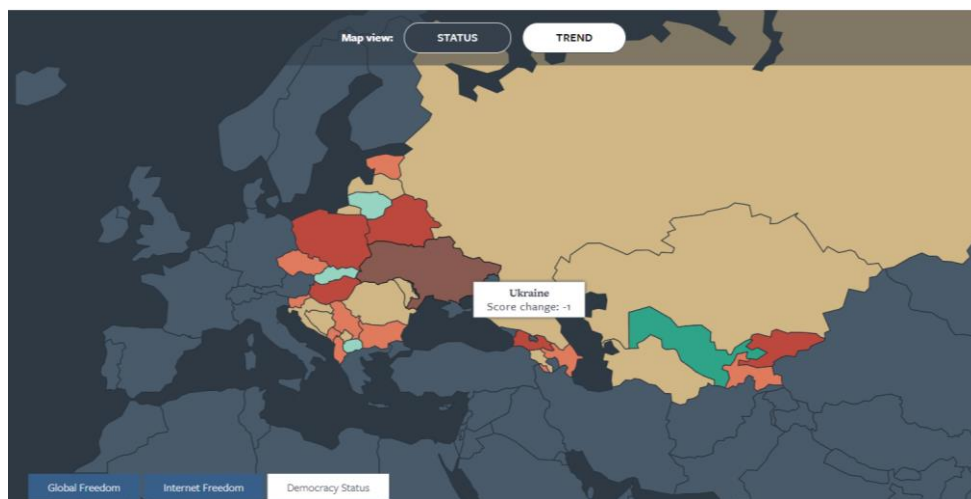

Рис. 9. Рейтинг демократії. «Перехідні нації», 2021
Source: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=nit&year=2021>

Загалом Україна за рейтингом належить до перехідного або гібридного режиму та має 39 балів зі 100. Усі дані по країнах представлені на сторінках рейтингу на офіційному сайті «Freedom House» (рис. 10).

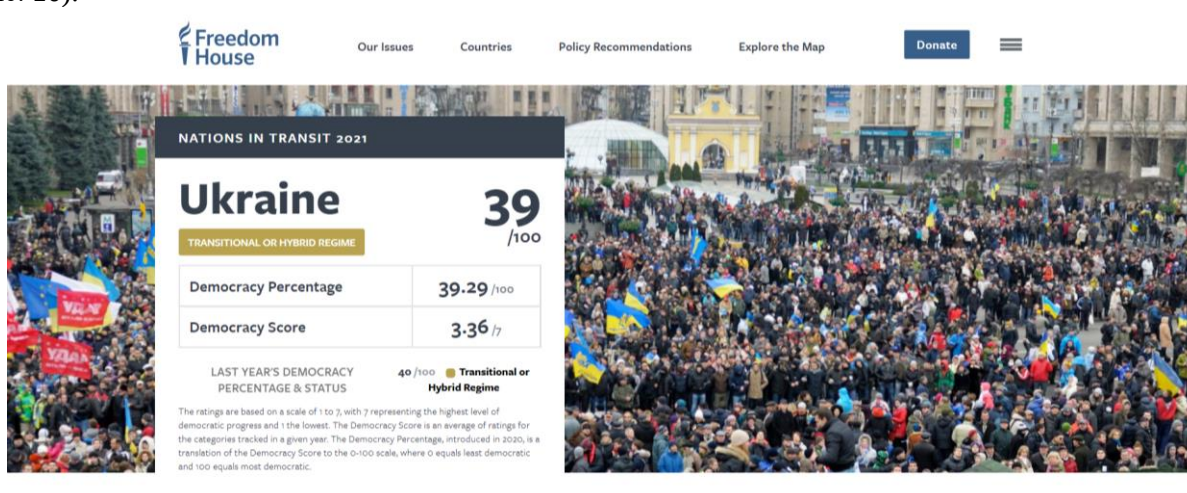

Рис. 10. «Перехідні нації», Україна, 2021
Source: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2021>

¹ Див.: <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology>

1.6.4. «Свобода преси» («Freedom of the Press»)

Один із наймасштабніших (за кількістю охоплених країн) звітів «Freedom House» охоплює часовий період із 1980 по 2017 рр. та включає аналіз для 199 країн світу. Загальне оцінювання відбувається за шкалою від 0 до 100 (де 100 – найгірша оцінка, тобто чим нижчий бал, тим вільніша преса в країні). Здійснюють оцінку понад 90 аналітиків і зовнішніх консультантів, які спираються на обробку вторинних даних за країнами, котрі оцінюють. Країни оцінюються за 23-ма індикаторами, які розподіляються на три підкатегорії: «правове середовище», «політичне середовище», «економічне середовище».

Обчислення: рейтингова оцінка (індекс) є сумою балів, набраних за кожною категорією:

$$\text{FOTP} = A + B + C,$$

де *A* – правове середовище; *B* – політичне середовище; *C* – економічне середовище.

При цьому категорії мають різний максимальний бал: «правове середовище» й «економічне середовище» – по 30 балів кожна, «політичне середовище» – 40 балів.

Рейтинг ранжує країни на такі, які мають «свобідний» статус преси (0–30 балів), «частково свободний» (31–60 балів) і «несвобідну пресу» (61–100 балів)¹. Так, за даними звіту 2021 р., найгіршу ситуацію зі свободою преси спостерігали в Туркменістані та Північній Кореї (по 98 балів у кожній), а найкращу – у Норвегії (8 балів). Україна мала загальний бал 53 і вважалася такою, що має часткову свободу преси².

1.6.5. «Свобода Інтернету» («Freedom on the Net»)

Із розвитком цифрових технологій «Freedom House» у 2009 р. започаткував вивчення свободи на просторах інтернету³. Увага під час вивчення цього феномену приділяється таким факторам: вільний потік інформації, захист свободи слова, доступу до інформації, права на недоторканність приватного життя, свобода від позалегалісних наслідків, що виникають у результаті онлайн-діяльності. Рейтинги індексу відображають взаємодію як державних, так і не державних (наприклад технологічні компанії) суб'єктів і їх вплив на свободу в інтернеті. Індикатори оцінки рейтингу (понад 120) поділені на такі категорії:

1) перепони для доступу: економічні, політичні, інфраструктурні, рішення влади про відключення від мереж, правовий контроль над провайдерами й ін.;

2) обмеження контенту: правові норми щодо контенту, блокування сайтів, цензура й самоцензура, різноманітність онлайн-простору тощо;

3) порушення прав користувачів: конфіденційність, правові наслідки дій в інтернеті та ін.

Обчислення: рейтингова оцінка (індекс) є сумою балів, набраних за кожною категорією:

$$\text{FOTN} = A + B + C,$$

де *A* – перепони для доступу; *B* – обмеження контенту; *C* – порушення прав користувачів.

При цьому категорії мають різний агрегований максимальний бал: «перепони для доступу» – 25 балів, «обмеження» – 35 балів, «порушення прав користувачів» – 40 балів. Більша кількість балів дається за більш свободну ситуацію, максимальна кількість балів, відповідно, – 100. Ґрунтуючись на цій оцінці, Freedom House ранжує країни за свободою в інтернеті як «вільні» (100–70 балів), «частково вільні» (69–40 балів), «не вільні» (39–0 балів)⁴.

На інтерактивній мапі рейтингу (рис. 11) продемонстровано розподіл країн, де Україна має рейтинговий бал 62 та є країною з частковою свободою в інтернеті.

1.7. Альянс економіки добробуту (Wellbeing economy Alliance)

Глобальна коаліція організацій із 2018 р. координує глобальний рух «Економіка добробуту». У 2006 р. опубліковано перший «Міжнародний індекс щастя» («Happy Planet Index (HPI) – показник стійкого добробуту (наскільки ефективно жителі різних країн використовують ресурси для досягнення добробуту). Індекс обчислюється за допомогою отримання вторинних даних різних (і міжнародних, і локальних) дослідницьких установ.

¹ <https://freedomhouse.org/freedom-press-research-methodology>

² <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>

³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-net>

⁴ Див.: <https://freedomhouse.org/reports/freedom-net/freedom-net-research-methodology>

Обчислення:

$$HPI = (Life\ expectancy * Experienced\ wellbeing) / Ecological\ footprint,$$

де *Life expectancy* – середня тривалість життя по країні; *Experienced wellbeing* – відчуття благополуччя: загальне середнє по країні значення відповідей на питання: «уявіть собі сходи, щаблі яких пронумеровані від нуля донизу до 10 вгорі. Припустимо, ми говоримо, що верхня частина сходів є для вас найкращим можливим життям; а нижня частина сходів є для вас найгіршою з можливих життів. На якій сходинці ви особисто стоїте нині, припускаючи, що чим вища сходинка, тим краще ви ставитеся до свого життя, а чим нижча сходинка, тим гірше ви до неї ставитеся?»; *Ecological footprint* – екологічний слід: середній розмір землі, необхідний на душу населення для підтримання типових моделей споживання в країні. Такий слід вимірюється в глобальних гектарах (Гра).

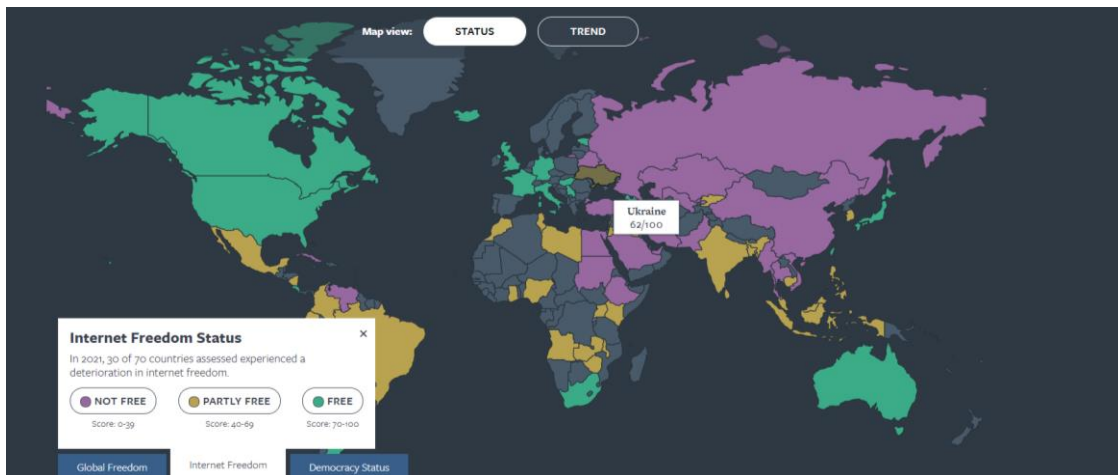

Рис. 11. Рейтинг свободи в інтернеті, 2021
Source: <https://freedomhouse.org/>

У 2019 р. індекс охоплював 152 країни, але через пандемію у 2020 р. індекс обчислено лише для 88-ми держав. На офіційному сайті проєкту надається інформація щодо перших й останніх 10-ти країн станом на 2019 р. (рис. 12). Держави та показники відзначені кольорами за принципом «світлофора»: зелений колір – високі показники, помаранчевий – середні й червоний – погані.

TOP 10 COUNTRIES						BOTTOM 10 COUNTRIES					
RANK	COUNTRY	LIFE EXPECTANCY	WELL BEING	ECOLOGICAL FOOTPRINT	HPI SCORE	RANK	COUNTRY	LIFE EXPECTANCY	WELL BEING	ECOLOGICAL FOOTPRINT	HPI SCORE
1	COSTA RICA	80.4 years	7.00/10	2.65 gha/p	62.1	143	LUXEMBOURG	82.3 years	7.4/10	12.59 gha/p	31.7
2	VANUATU	70.5 years	6.96/10	1.62 gha/p	60.4	144	TRINIDAD & TOBAGO	73.5 years	6.19/10	8.24 gha/p	31.6
3	COLOMBIA	77.3 years	6.35/10	1.90 gha/p	60.2	145	CHAD	54.2 years	4.25/10	1.67 gha/p	30.4
4	SWITZERLAND	83.8 years	7.69/10	4.14 gha/p	60.1	146	AFGHANISTAN	64.8 years	2.38/10	0.73 gha/p	29.4
5	ECUADOR	77 years	5.81/10	1.51 gha/p	58.8	147	SIERRA LEONE	54.7 years	3.45/10	0.97 gha/p	29.0
6	PANAMA	78.5 years	6.09/10	2.1 gha/p	57.9	148	ZIMBABWE	61.5 years	2.69/10	0.98 gha/p	28.6
7	JAMAICA	74.5 years	6.31/10	1.84 gha/p	57.9	149	LESOTHO	54.3 years	3.51/10	1.45 gha/p	27.3
8	GUATEMALA	74.3 years	6.26/10	1.77 gha/p	57.9	150	CENTRAL AFRICAN REPUBLIC	53.3 years	3.08/10	1.21 gha/p	25.2
9	HONDURAS	75.3 years	5.93/10	1.58 gha/p	57.7	151	MONGOLIA	69.9 years	5.56/10	10.08 gha/p	24.5
10	URUGUAY	77.9 years	6.6/10	2.62 gha/p	57.5	152	QATAR	80.2 years	6.37/10	15.04 gha/p	24.3

Рис. 12. Міжнародний індекс щастя, рейтинг 2019.
Source: <https://happyplanetindex.org/compare/?c=UKR%2CIND%2CNOR>

База даних за весь період його існування перебуває у відкритому доступі на офіційному сайті, дає можливість завантажити дані у форматі Excel. За даними 2019 р., Україна посідає в рейтингу 103 місце. На рис. 13 показана зміна індексу і його складових частин для України з 2006 по 2020 р. відносно показників 2009 р.

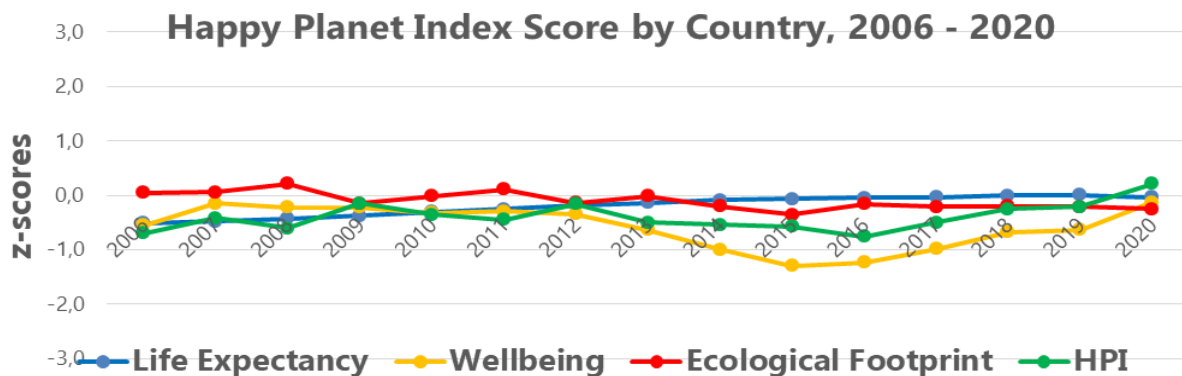

Рис. 13. Динаміка зміни HPI 2006–2020. Україна.
Source: (Abdallah, Abrar, Marks, 2021)

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У вступі зазначено про необхідність ознайомлення з обома частинами дослідження міжнародних проєктів, які генерують велику кількість макросоціальних показників. За цим не лише актуальність, науковий інтерес й обґрунтування окремих положень є релевантними для цієї статті, а й висновки. До зазначеного в попередній статті варто додати велику кількість наукових публікацій із використанням даних міжнародних проєктів, показники яких почасти слугують або «відправною точкою», або аргументацією дослідницьких положень. Вони інколи подаються безапеляційно, проте засвідчують інтерес до різних міжнародних даних. У рамках викладання навчальних дисциплін, пов'язаних із порівняльною соціологією, рекомендуємо звернути увагу на фактор пандемії коронавірусу.

Перспектива цього дослідження полягає не стільки в розширенні кола розглядуваних проєктів, скільки в тематичних дослідженнях, які б ґрунтувалися на відповідних даних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Сальнікова, С., Мурадян, О., Сидоров, М. (2020). Міжнародні макросоціальні показники як аналітичні інструменти в соціології. *Соціологічні студії*, 2 (17), 41–54. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-41-54
- Яковлев, М. В., Гуменюк, О. Г. (2012). Картина суспільно-політичних перетворень у постсоціалістичних країнах згідно з індексами демократизації. *Матеріали*, вип. 46. *Політичні студії*, 42–46. Отримано 10.11.2021 з http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16077/Yakovlyev_The_picture_of_social_and_political_transformations.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Abdallah, S., Abrar, R. & Marks, N. (2021). The Happy Planet Index 2021 Data File. Retrieved November, 12, 2021 from www.happyplanetindex.org
- Marshall, M. G., Gurr, T. R. (2020). *POLITY5. Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018*. Dataset Users' Manual. Center for Systemic Peace. Retrieved November, 10, 2021 from <http://www.systemicpeace.org/inscr/p5manualv2018.pdf>
- Schwab, K., Zahidi, S. (2020). The Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. *World Economic Forum*. Retrieved November 10, 2021. from https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf
- Vanhanen, T. (2021). (University of Tampere): Measures of Democracy 1810–2018 [dataset]. Version 8.0 (2019-06-17). Finnish Social Science Data Archive [distributor]. Retrieved November 02, 2021 from <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1289>

REFERENCES

- Abdallah, S., Abrar, R. & Marks, N. (2021). The Happy Planet Index 2021 Data File. Retrieved November 12, 2021 from www.happyplanetindex.org

- Marshall, M. G., Gurr, T. R. (2020). *POLITY5. Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2018*. Dataset Users' Manual. Center for Systemic Peace. Retrieved November 10, 2021. from <http://www.systemicpeace.org/inscr/p5manualv2018.pdf>
- Salnikova, S., Muradyan, O., Sydorov, M. (2020). International Macrosocial Indicators as Analytical Tools in Sociology. *Sociological Studios*, 2(17), 41–54. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-41-54
- Schwab, K., Zahidi, S. (2020). The Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. *World Economic Forum*. Retrieved November 10, 2021. from https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf
- Vanhanen, T. (2021). (University of Tampere): Measures of Democracy 1810–2018 [dataset]. Version 8.0 (2019-06-17). Finnish Social Science Data Archive [distributor]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1289>
- Yakovlyev, M., Gumenyuk, O. (2012). The Picture Of Social And Political Transformations In Postsocialists Countries According To Selected Democratisation Indices. *Masterium*. Issue 46. *Political Studies*. 42–46. Retrieved November 10, 2021 from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16077/Yakovlyev_The_picture_of_social_and_political_transformations.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Додаток

Таблиця 1

Міжнародні проекти, які є джерелами макросоціальних показників (частина 2)

Назва організації*, яка проводить проєкт	Період проєкту ¹	Електронна адреса	Джерела первинних даних	Доступ до даних
1	2	3	4	5
Індекс інституційної демократії / Polity I- IV				
Центр системного миру (М. Маршалл) / Center for Systemic Peace (Monty G. Marshall)	1800–2018	http://www.systemicpeace.org/polityproject.html	Експертні оцінки	+
Індекс світової конкурентоспроможності / Global Competitiveness Index				
Міжнародна організація «Всесвітній економічний форум» / World economic forum	2004–2020	http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf	Спеціалізовані бази статистичних даних (ООН, Всесвітній Банк, ВТО, Міжнародний валютний фонд), соціологічні опитування підприємців	Вторинні дані, звіти
Індекс свободи преси / Worldwide Press Freedom Index				
Організація «Репортери без кордонів» / Reporters without borders	2002–2020	https://rsf.org/en/ranking	Соціологічні дані: опитування партнерських організацій, кореспондентів, журналістів, дослідників, юристів та правозахисників	+
Індекс трансформації Бертельсмана / Bertelsmann Transformation Index				
Фонд Бертельсмана / Bertelsmann foundation	2003–2020	https://bti-project.org/en	Експертні опитування	+
Індекс демократизації / Index of Democratization				
Університет Хельсінкі, Фінляндія (Т. Ванханен) / University of Helsinki, Finland (T. Vanhanen)	1810–2018	The Finnish Social Science Data Archive https://services.fsd.tuni.fi/catalogue/FSD1289?tab=description&lang=en&study_language=en	Статистичні дані	+

¹ Під періодом проєкту зазначено рік його заснування та останній рік, дані за який є представленими на офіційній сторінці організації-виконавця станом на листопад 2021 року. Більшість проєктів зазначають про період внутрішнього використання отриманих даних і вільний доступ до них опісля означеного періоду.

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
	Країни на роздоріжжі / Countries at the Crossroads			
Неурядова некомерційна організація «Freedom House» / «Freedom House»	2004–2012	http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=139&edition=9 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Countries_at_the_Crossroads_2012_Booklet.pdf	Експертні оцінки	Узагальнені дані (.xls), щорічні звіти
	Перехідні нації / Nations in Transit			
	1995–2020	https://freedomhouse.org/report/nations-transit	Експертні оцінки	Узаг. дані (.xls), щорічні звіти
	Свобода у світі / Freedom in the World			
	1973–2021	https://freedomhouse.org/report/freedom-world	Експертні оцінки	Узаг. дані (.xls), щорічні звіти (2013-2017)
	Свобода преси / Freedom of the Press			
	1980–2017	https://freedomhouse.org/reports/publication-archives https://freedomhouse.org/freedom-press-research-methodology	Експертні оцінки	Узаг. дані (.xls), щорічні звіти
	Свобода Інтернету / Freedom on the Net			
	2009-2021	https://freedomhouse.org/report/freedom-net	Експертні оцінки	Узаг. дані (.xls), щорічні звіти
	Міжнародний індекс щастя / Happy Planet Index (HPI)			
Альянс економіки добробуту / Wellbeing Economy Alliance	2006-2020	https://happyplanetindex.org/	Статистичні дані	Узаг. дані (.xls), щорічні звіти